

forskaren är mycket väl insatt i sitt ämne och förmår placera det i ett aktuellt vetenskapligt sammanhang. Magnus Bergquist har lyckats mycket väl med detta.

En utopi i verkligheten är en värdefull och väldisponerad avhandling som bör bli flitigt läst och citerad av kulturforskare som ger sig i kast med "det moderna projektet" och söker insikter om den nya tid som randades med industrialisering och urbanisering.

Anders Björklund, Stockholm

Bo G. Nilsson: *Folkhemmets arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*. Nordiska museets Handlingar 121. Nordiska museets förlag, Stockholm 1996. 296 s., ill. English summary. ISBN 91-7108-410-X.

Den stora insamlingen

Från mitten av 1940-talet och fram till 60-talets början genomförde Nordiska museet en serie insamlingar av arbetarminnen. Uppmot 35.000 sidor text och 4.000 fotografier samlades in. Nästan 2.000 människor avgav berättelser om sina liv och dessa berättelser utgör det ramverk kring vilket etnologen Bo G. Nilsson byggt sin avhandling *Folkhemmets arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*.

Insamlingen av det som kan kallas arbetarminnen var ovanligt tidig och omfattande här i Sverige. Samtidigt tycks detta stora material ha använts sparsamt i forskningen. Detta förhållande utgör ingången till Nilssons undersökning. Han konstaterar att arbetarminnena tycks hänföra sig till ett speciellt tidsskede i Sveriges historia: Folkhemmets konsolideringsperiod. När arbetarminnena gavs ut fick de nästan en ställning som demokratiska monument. Nilsson vill ifrågasätta denna ställning och istället fokusera på en maktaspekt. Frågorna kring materialet mynnar ut i följande syftesformulering: *att beskriva och analysera de villkor under vilka medlemmar av en underordnad samhällsklass berättat sina minnen i publikt sammanhang*.

För att kunna analysera dessa villkor vill Nilsson sätta in insamlingen i ett historiskt sammanhang. Minst

lika viktigt är att han vill placera in dem i ett *teckenspel* inom ett *diskursivt sammanhang*.

Nilsson refererar till Michel Foucaults studier kring den moderna vetenskapens framväxt på 1800-talet. Kunskap nåddes genom att tränga igenom undersökningsobjektens ytskikt och blottlägga och synliggöra det som fanns under. Vetenskapens uppgift blev att tränga allt djupare ned för att nå kunskap. Den skulle inte bara blottlägga utan också lyfta upp, katalogisera, ordna, identifiera, diagnosticera, dvs. utföra en *diskursiv praktik*, vilket också innebar att placera in i en ordning, en *diskursiv formation* och inte minst, sprida kunskapen utifrån en *subjektposition*.

Subjektpositionen var också en maktposition. Genom diskursen avgörs vad som kan sägas och inte, vad som betraktas som sant eller falskt, vad som överhuvudtaget är meningsfullt att säga. Att i sin tur blottlägga vetandet kallade Foucault *genealogisk analys* och det är en sådan analys Nilsson vill genomföra.

Studien berör i allra högsta grad etnologjämnets historia och i första kapitlet, "Att utforska folklivet", frågar sig Nilsson vilka *möjlighetsbetingelser* de tidiga folklivsforskarna hade. Varför skulle något som kallades folklivet undersökas? En orsak fanns i 1800-talets gryende nationalism. Det gällde att hitta det ursprungliga, enkla och rena som kunde tydliggöra det innersta väsendet hos språket och folket. I början av 1900-talet ändrades fokus i ämnet till att handla om folkseder. Under den nivå som folkdiktningen utgjorde gick det att rekonstruera ett ursprungligare och vardagligare skikt i vilket folksederna fanns. Variationerna i de folkliga sedkomplexen skulle systematiseras med vetenskaplig noggrannhet, dvs. typologiseras, med en term hämtad från arkeologin.

Det var inte nuet som skulle studeras utan det som varit; historien skulle blottläggas lager för lager fram till den rena roten. Detta speglade en evolutionistisk grundsyn där den mänskliga kulturen, precis som biologin, rörde sig från utvecklingsstadium till utvecklingsstadium. Det viktiga var att blottlägga det mest äkta och karaktäristiska för varje utvecklingsläge, vilket ledde till en jakt efter den *autentiska* folkkulturen.

Det äkta i folkkulturen, vare sig det handlade om diktning, seder eller materiell kultur, kallades för *minnen*. Och det här var inte vilka minnen som helst, utan nationens gemensamma sådana. Dessa minnen formu-

lerades i en tid när nationell samling var viktig för en tongivande del av den svenska borgerligheten. Denna samling var i Sverige riktad dels mot Norge, dels mot den, som man uppfattade, internationaliserade arbetarklassen.

Inventeringen av folkulturen var en del av en nationell resursinventering. Geografer och geologer åkte land och rike kring för att kartlägga naturtillgångarna och dokumentationen av allmogekulturen var med i denna stora inventering. Ett par decennier fram på seklet påbörjade Sigurd Erixon "Den etnologiska undersökningen", att jämföra med t.ex. den geologiska undersökningen. Det är betecknande att insamlingsresorna i kartläggningsfasen kallades expeditioner, med expeditionsledare och deltagare. Det finns bilder på deltagare i svenska folklivsexpeditioner iförda något som är misstänkt likt safarjackor och tropikhjälm. Det var, som förf. skriver, "en mörk kontinent" som skulle kartläggas.

Minnenas plats

I kapitlet "Folkhem och arbetarminnen" återanknyter Nilsson till relationen mellan borgerlighet och arbetarrörelse. Han noterar att Skansen räknades som fientlig mark av sekelskiftets arbetare. Den tidiga arbetarrörelsen var misstänksam mot den kulturhistoria som bedrevs vid museerna. Detta kyliga förhållande kom dock att bytas till något annat. Några decennier senare kom även arbetarna till Skansen och firade högtider. Förklaringen till detta är enligt Nilsson "den svenska modellens" intåg i politiken, dvs. de modeller av samarbete mellan arbetsmarknadens parter och viljan till politiska samförståndslösningar som kom att präglade Sverige alltsedan 30-talet. I detta samarbetsklimat framstod den tidiga arbetarrörelsens kamp som ett avslutat kapitel med en historia att skriva.

Men Nilsson vill, i linje med Foucault, se denna historieskrivning som en del av ett *maktspel*, vilket han vill blottlägga genom att studera reaktionerna på utgivningen av de arbetarminnen som gavs ut av Arbetarnas kulturhistoriska sällskap. Med de här utgåvorna gick arbetarrörelsen in i samma diskursiva spel som folklivsforskarna.

Utgivningarna skapade en sorts idealfigurer eller ideala identiteter som kunde ingå i diskursen. Arbetarna framstod som representanter för en yrkesgrupp och

inte som de individer som tonar fram i de borgerliga självbiografierna.

I recensionerna av arbetarminnena återfanns en autenticitetsretorik som använde sig av kropps- och naturmetaforer, t.ex. talades det om de grova händerna som med möda för pennan. De skrivande arbetarna betraktades inte som författare. De hamnade, hävdar Nilsson, i en subjektposition som icke-författare. Han jämför med socialreportagen som var ett sätt att lyfta fram orättvisor, samtidigt som de också fungerade som en form av kontroll och maktutövning. I socialreportagen var journalisten en sorts social upptäcktsresande att jämföra med folklivsforskaren som upptäcktsresande i den folkliga kulturen. I båda fallen handlade det om utpekande och integration i samma rörelse.

I efterföljande kapitel, "Nyorienteringar inom diskursen om folklivet", vill Nilsson analysera folklivsforskningens relation till samhället utifrån Sigurd Erixons programmatiska skrifter från början på 30-talet. I dessa vidgades begreppet folk till att handla om hela folket, inte bara allmogen. Och här formulerades också etnologins motto: Studiet av människan som kulturvarelse. Tanken på att studera hela folket var parallell till folkhemstanken om integration mellan klasserna.

Samtidigt som hela folket skulle studeras, så sattes också individen i centrum. Bara genom att studera den enskilda människan kunde man nå kunskap om folk-kulturen. Också här fanns en parallell till samhället utanför akademien genom diskussionen om den s.k. begåvningsreserven, dvs. att arvsanlagen inte kunde hänföras till en grupp utan bara till de enskilda individerna. Klasskillnader i samhället berodde således inte på genetiska skillnader på det gruppmissiga planet. Även de lägre klasserna kunde då ses som en resurs att kartlägga i det moderna samhällsbygget. Etnologin fogades här in i den moderna svenska 30-talsdiskursen och deltog i ett centralt teckenspel.

Den stora insamlingen förbereddes 1942 med glasbruksminnen. Insamlingen innebar att Nordiska museets meddelarstab, som dominerades av landsbygdsfolk, breddades till att även omfatta arbetare. Den som kom att bli huvudansvarig för insamlingen av arbetarminnen var den unge Mats Rehnberg.

1947 publicerades *Statarminnen*. Enligt Nilsson var dessa, på samma sätt som minnena utgivna av Arbetarnas kulturhistoriska sällskap, också präglade av en

form av autenticitetsretorik som betonade innehållet framför formen. Statarnas underordnade subjektpositioner gjorde att de inte ansågs fylla vad Nilsson kallar författarfunktionen. Arbetarnas subjektivitet reducerades, vilket bidrog till att de uppfattades som mer autentiska.

Folkminnesinsamlingarna fortsatte sedan under 50-talet med sågverksarbetarna, rallarna, skogsarbetarna, byggnadsarbetarna, godtemplarna, järnvägsmän, smeder, metallarbetare, bokbindare, poliser, typografer, stenhuggare, sjömän samt tullare. Mot slutet av 50-talet blev undersökningarnas resultat allt magrare och förf. menar att behovet av dessa arbetarbilder hade försvunnit. Arbetarminnena speglade folkhemsepokens behov av berättelser. Samhällsbygget upplevdes som konsoliderat, och förmodligen kändes själva begreppet "folkhem" arkaiskt.

Under 1940- och 50-talen hade arbetarnas berättelser bidragit till maktproduktionen i samhället. De införlivades i nationens galleri av sociala typer och fungerade som en spegel för hur historien hade varit och för hur nuet borde utformas. Men nu fungerade de inte längre som en sådan spegel.

Det som försvann

I kapitlet, "En framställning, två röster. Om utgivning- en av arbetarminnen", undersöker Nilsson villkoren för produktionen av arbetarminnen. När minnena utgavs införlivades minnena i det litterära diskursiva systemet, men tilldelades en underordnad plats inom detta. Den skrivande arbetaren beskrevs i recensionerna ofta genom *synekdoke*, dvs. att en del får symbolisera helheten. Den valkiga handen fick symbolisera äkthet och ärlighet, vilket ställdes i en kontrast till litterär förkonstling. Samtidigt var det så att berättelserna hade redigerats. I vissa fall hade så mycket som 40% tagits bort. Redigeringarna hade till syfte att skapa sammanhängande text. Det som redaktören uppfattade som ovidkommande rensades bort. Berättelsens härkomst doldes genom att rader som hänvisade till själva insamlingen och uppropet rensades bort. Känsliga ämnen, såsom alkohol och anspelningar på sex, togs också bort.

Nilsson sammanfattar med att konstatera att det reflexiva momentet hos arbetarminnena undanhålles läsaren och att arbetarnas subjektivitet reduceras till att bli ett passivt medium för dåtiden.

Diskursens fasthet

Bo G. Nilsson har skrivit en väl genomarbetad avhandling, både på det vetenskapliga och språkliga planet. Vi får här en uttömmande beskrivning av arbetarminnens historia och dess plats ett vetenskapligt och samhällsligt sammanhang. För den som vill ha en bild av etnologin och dess kopplingar till samhället fram till 60-talets början erbjuder boken en lärorik och stimulerande läsning. Den torde vara självklar i varje curriculum kring den svenska etnologins ämneshistoria.

Däremot är det lite svårare att fästa avhandlingen i det teoretiska sammanhanget. Nilsson anger att utgångspunkten för studien fanns i en historiematerialistisk diskussion som betonar samhälleliga förhållandens koppling till större politiska och ekonomiska skeenden. Och i avhandlingen finns mycket riktigt rikliga kopplingar till en samhällsutveckling. I avhandlingen sägs att den historiematerialistiska diskussionen ledde fram till en diskursteoretisk diskussion inspirerad av Foucault och Bakhtin. Nilsson vill gärna se en kontinuitet mellan den historiematerialistiska utgångspunkten och diskursanalysen. Samtidigt är avhandlingen ett tydligt exempel på att olika analysingångar ger olika sorters studier och att det inte alltid går att helt smärtfritt kombinera olika teoretiska ingångar.

Det är tydligt att Nilsson strävar efter att kombinera en textuellt inriktad analys av folkminnena med en analys av de samhällsförhållanden som utgjorde ramen för insamlingen av minnena. Svårigheten uppstår när de olika ingångarna ska kombineras.

Ett symptom på detta är att avhandlingen, trots intrycket av att vara väl genomarbetad, lider av vissa dispositionsproblem. Under läsningens gång är det ibland svårt att veta var man befinner sig i tid. Ofta startas kausala kedjor upp för att sedan avslutas. Läsaren hänvisas till tidigare avsnitt i texten för att haka på historien. Vad kan det här bero på? En sak kan vara att det verkar finnas minst två parallella historier med sina egna tidssammanhang i avhandlingen, dels den "samhälleliga historien" med dess betoning på de ekonomiska sambanden, dels den diskursiva historien. Modellen med de parallella historierna kräver mycket av sammanflättningsarbete. Det finns således många sammanfattningar i avhandlingen. Exempelvis måste kapitel 4 ha en sammanfattning mitt i kapitlet.

Jag vill påstå att dessa problem beror på svårigheten

att kombinera ett processperspektiv, det historiematerialistiska, med ett textuellt diskursperspektiv, inriktat på diakrona maktpositioner. I avhandlingen får detta effekten att textanalyserna och den samhälleliga analysen upplevs som åtskilda, trots många försök att tvätta samman dem. Det här visar hur oerhört svårt det är att beskriva förändring och fasthet inom samma analytiska system.

Det är många av oss etnologer som nu använder oss av diskursanalys i en eller annan form. Vi vill visa hur maktförhållanden upprätthålls och vidareförs i själva den meningsskapande mekanismen, i våra försantaganden av världen. Det här ger oss en möjlighet att blottlägga maktmönster och att relativisera det förment objektiva. Samtidigt finns det svårigheter med sådana här analyser. Det är t.ex. inte helt lätt att integrera diskursbegreppet med en diskussion av kulturbegreppet. Ordet kultur tenderar att tömmas på innehåll i en starkt textinriktad analys. Och mycket riktigt så finns det ingen diskussion av kulturbegreppet i Bo G. Nilssons avhandling och inte heller någon problematisering av avsaknaden av en sådan diskussion. Vad är det egentligen som hänt inom etnologin som gjort att kulturbegreppet "förlorat sin subjektposition"?

En annan svårighet med diskursanalysen är förhållandet till, inte identiteten, men väl individen. I avhandlingen skrivs att olika röster medverkar till att forma levnadsbeskrivningarna. Samtidigt får vi inte reda på så mycket av bärarna till dessa röster, dessa personer. (Jfr med det grekiska *per sonae*, det som ljuder genom [masken]). Att vi inte får veta så mycket om arbetarna kan bero på tillgången till material, men vi får inte heller veta något om bakgrunden till de redigerande rösterna. De tidiga folklivsforskarnas sociala bakgrund blir ointressant eftersom deras röster ljuder från subjektpositioner som bestämmer vad de kan säga.

Inom den kulturanalytiska tradition som var inspirerad av ett historiematerialistiskt perspektiv talades på 80-talet om skapande subjekt som kunde överskrida givna ramar. Men i ett diskursanalytiskt perspektiv är subjekten inte skapande – de är istället effekter av diskursen.

Ett annat begrepp som, liksom kultur, töms på mening inom en diskursanalys är reflexivitet. Det finns ingen reflexivitetsdiskussion, dvs. ett hanterande av den egna positionen i textskrivandet, i den här avhand-

lingen. Det tycks som om det är svårt att reflektera över sin egen subjektposition inom en diskursanalys. En förklaring kan vara att varje form av synliggörande innebär ett upprättande av en maktrelation, dvs. ett fastlåsande av den egna positionen.

Frågan är om det överhuvudtaget är möjligt att kombinera en dialogisk framställningsform i vilken flera röster får tala, med en analysmodell i vilken alla röster är funktioner av sina inbördes maktrelationer. Det här får också följder för en avhandlingsförfattares position. I konsekvensens namn borde man själv också vara en effekt av en position. Vilka konsekvenser får det här egentligen för ens egna anspråk på att delta i ett samhälleligt samtal med någon form av trovärdighet. Vilken plats har det politiska i en diskurs där samhället betraktas som en textualitet? Ett svar kan vara att text inte ska tolkas som bokstäver på papper, att en textualisering av samhället samtidigt är ett språkliggörande vilket i sin tur är en förutsättning för ett politiskt handlande, men detta är ingen diskussion som förs i avhandlingen.

Denna kritik ska inte uppfattas som avgörande. Den speglar en problematik som återfinns inom hela det samhällsvetenskapliga och humanistiska fältet – problemet med att vilja påverka, "make a difference", samtidigt med viljan till den analytiska distansen.

Sammanfattningsvis kan sägas att detta är en viktig studie. Den visar prov på ett stort kunnande och en analytisk förmåga. Jag känner respekt inför det stora arbetet och det allvar och engagemang som man känner ligger bakom den här studien. Det stora kunskapsmaterialet och analysmetoden har medfört vissa dispositionsproblem, som kanske hade kunnat lösas med strykningar och omstruktureringar. Problemen återspeglar problem i den etnologiska forskningsfronten vid vilken den här avhandlingen befinner sig.

Per-Markku Ristilampi, Lund